

A szerző újszerű témaválasztása és ígéretes kutatási eredményei alapján azt remélhetjük és várhatjuk, hogy további jelentős műveket fog alkotni a szaknyelvi szemantika témájában.

Ludányi Zsófia
tudományos munkatárs
Nyelvtudományi Kutatóközpont, Nyelvtechnológiai
és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet
adjunktus
Eszterházy Károly Egyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
<https://orcid.org/0000-0002-8506-5684>

Beregszászi Anikó: Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben

Termini Egyesület, Törökbálint, 2021. 204 oldal

Beregszászi Anikó évek hosszú során számos tanulmányban, könyvfejezetben, konferencia-előadásban foglalkozott a kárpátaljai magyar kisebbség anyanyelvi oktatásának a kérdésével, aktív alakítója volt az anyanyelvi nevelés reformfolyamatainak. Jelen monográfiájában a magyar nyelvű oktatásnak Ukrajna oktatási rendszerében betöltött helyzetét térképezi fel. Összefoglalja, hogy a közoktatásban a magyar mint anyanyelv vagy mint második idegen nyelv oktatása milyen célok mentén, milyen szemléletben, milyen módszerekkel történik, és hogy milyen tartalmi kérdések jelennek meg az oktatási folyamatban. Gondolatai és kutatási eredményei szervesen illeszkednek a magyar nyelvi nevelés megújítását, hatékonyságának a növelését célként kitűző Kárpát-medencei kutatási programokhoz.

A kötet bevezető fejezetében a kárpátaljai magyarság demográfiai jellemzői mellett más kisebbségi népcsoportok oktatási rendszerének jellemzőiről, több kárpátaljai kutatás oktatást is érintő eredményeiről olvashatunk.

A második fejezetben a magyar nyelvű oktatási intézményrendszer sajátosságait követhetjük nyomon Ukrajnában a Szovjetunió széthullásától kezdődően napjainkig. Az oktatási rendszer szemlézése főként az etnikum és az anyanyelv mentén történik. A továbbiakban az Ukrajna által a Szovjetuniótól megörökölt oktatási rendszer szintjeit mutatja be. A magyar nyelvű oktatás Kárpátalján az iskola előtti neveléstől (óvoda) az egyetemi képzésig az oktatás minden szintjén folyik. Rámutat arra is, hogy az ukrán oktatási rendszer mennyire kiszolgáltatt a politikai változásoknak, hiszen például a 2000-ben elkezdett 12 évfolyamos közoktatást az ukrán oktatási minisztérium az utolsó, végkifejleti stádiumában vezette vissza a 11 évfolyamos közoktatási rendszerre. A 2017-ben elfogadott új oktatási keretörvény azonban ismételten a 12 évfolyamos oktatást irányozza elő a 2018 szeptemberében iskolába lépő gyermekek részére. Ugyancsak figyelemre méltó az a tény is, hogy a 2014-ben elfogadott közoktatási törvény alig három év alatt 21 módosítást élt meg a különböző politikai változásoknak köszönhetően.

Az ukrán oktatási rendszer szakmai irányítását Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma felügyeli a megyei és járási hivatalok által, függetlenül az intézmény fenntartójától. Fontos kiemelés ezért, hogy a magyar iskolarendszer adminisztratív széttagoltsága tovább nehezíti a magyar nyelvű oktatás helyzetét Kárpátalján, hiszen olyan problémákkal kell szembenézniük, mint a központi irányítási rendszertől kapott nem megfelelő anyanyelvű módszertani

segítség (különösen a kevés számú magyar nyelvű oktatási-nevelési intézményt tartalmazó egységek vonatkozásában); a kisebbségi osztályokban dolgozó tanárok szakmai előmenetelét segítő továbbképzések esetében sem biztosított anyanyelvi/szaknyelvi továbbképzés lehetősége stb. E problémák megoldását a 2020-ban kivitelezett Kárpátalja új adminisztratív felosztása sem fogja elősegíteni, sokkal inkább tovább mélyülnek a problémák.

A fejezetből jól érzékelhető az a diszkrimináció, amely az ukrán tannyelvű iskolák tanulóival szemben a magyar tannyelvű iskola tanulóit éri. A diszkrimináció alapvetően az államtól ered, mikor is meghatározva az oktatás minőségét, előírja az oktatás tartalmát és követelményrendszerét is. A végkifejletet pedig a külső független érettségi vizsgákban (amelyek egyben felvételi vizsgák is) csúcsosodik ki, hiszen egyrészt nem érhetők el kisebbségi nyelven, így magyarul sem; másrészt az ukrán nyelv és irodalom külső független érettségi vizsga minden felsőoktatásba lépő számára kötelező. A diszkrimináció ténye tárul elénk, amikor is arról olvashatunk, hogy Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma is külön tantervet és tankönyvet hagyott jóvá Ukrán nyelv és Ukrán irodalom tantárgyakból az ukrán, illetve a magyar tannyelvű iskolák számára, az emelt szintű érettségi vizsga követelményrendszerében azonban mindkét tannyelvű iskola végzőseitől ugyanazt a tudást követeli meg.

A fejezet hátralévő részében a szerző részletesen szemlélteti, hogy a különböző oktatási-nevelési szinteken – az iskola előtti neveléstől egészen a felnőttképzésig – milyen nehézségekkel kell szembenéznük a kisebbségi tanulóknak. Már az oktatás-nevelés első szintjén jelentkezik az anyanyelvű módszertani és szakmai ellátottság hiánya, hiszen az ukrán állam nem biztosít magyar nyelvű szakirodalmat, kézikönyvet, tantervet, segédanyagokat, az iskolai előkészítő szakaszra szemléltetőket, foglalkoztató füzeteket stb. Ez a taneszköz-ellátottsági hiány az iskolai szintekre is kiterjed. Míg a felsőoktatási intézmények esetében két intézményben (az Ungvári Nemzeti Egyetemen és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán) folyik magyar nyelvű tanárképzés és négy intézmény 7 szakán egyéb magyar nyelvű képzés, addig a magyar nyelvű szakmunkásképzés és felnőttképzés szinte nem is létezik¹.

A teljes, az oktatási szinteket egészében átívelő magyar anyanyelvi nevelési rendszer a sok államalakulatot megélt Kárpátalján mindig biztosított volt, csupán a 21. században, az európai integráció útján haladni kívánó Ukrajnában került veszélybe. Ezekről a veszélyekről a szerző a harmadik és a hetedik fejezetekben részletesebben ad számot.

A harmadik fejezetben az empirikus kutatások alapján megkezdett, a kárpátaljai anyanyelvi nevelésben megindult és napjainkban is tartó oktatási reformról olvashatunk. A kárpátaljai magyarság számára az anyanyelvmegőrzés mellett egy magas fokú államnyelvismeret és egy másik idegen nyelv ismeretének az elsajátítása is létfontosságú. Vagyis alapkövetelmény a többségi nyelv additív módon történő oktatása az anyanyelvdomináns kétnyelvűség elérése céljából. E fontos megállapítás alapján mind a kárpátaljai magyar oktatási szakemberek, mind pedig többségi oktatási szakemberek tulajdonképpen egyetértenek abban, hogy az államnyelvet a közoktatás folyamatában kell elsajátítani. A különbség a célok mentén megfogalmazott módszerekben, felfogásban és kivitelezési eljárásokban van csupán. Ezt tárja elénk² a Tarasz Kremeny ukrán államnyelvvédelmi ombudsman, aki szerint „az, hogy az ukrán nyelvi ZNO-n [független emelt szintű érettségi] olyan nagy arányban buktak el a nemzetiségi iskolák végzősei, arról tanúskodik, hogy az anyanyelvük volt náluk túlsúlyban”. Vagyis az államnyelvvédelmi ombudsman pont azt rója fel a sikertelen emelt szintű érettségi okának a kisebbségiek

¹ A magyar nyelvű szakmunkásképzést csupán magyarországi akkreditációval rendelkező magyarországi szakmunkásképzőkkel együttműködő II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Egán Ede Szakképzési Centruma biztosítja 2019-től, míg a magyar nyelvű felnőttképzés tulajdonképpen a beregszászi főiskola Felnőttképzési Központjának állandó és alkalmi képzéseiben valósul meg.

² <https://karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/allamnyelvi-ombudsman-a-nemzetisegi-diakok-azert-buknak-el-az-ukran-zno-n-mert-az-anyanyelvukon-gondolkodnak/> (letöltés: 2021.01.26.).

tekintetében, amelyet a nyelvészek és oktatáskutatók tudományos-empirikus vizsgálatok alapján a hatékony módszerként, célként jelölnek ki. Ezekben a gondolatokban, az ezek közt feszülő ellentétekben és különbségekben látható a könyv címében megidézett zongora fekete és fehér billentyűzete igazán.

Beregszászi a fejezet további részében arra is rámutat, hogy a többségi nyelv- és oktatáspolitikán túl az életben maradáshoz az anyanyelvi nevelés problémájával is meg kell küzdenie a magyar kisebbségnek. Egy országos szinten 0,3%-nyi, megyei szinten 12,1%-nyi kisebbség esetében a saját nyelvvaltozathoz való viszonyulás kérdése megkerülhetetlen és létfonosságú, ahogyan erre rá is mutat a szerző. Nagyon jól látja, hogy az empirikus kutatások alapján a felcserélő módszer alacsony hatékonysága nyelvtudományi, nyelvpedagógiai és nyelvi emberjogi ellenérvek mentén is bizonyítható, és ezért az additív anyanyelv-elsajátítási módszer az egyetlen járható út, ha nem szeretnénk a többségi nyelvvel küzdő kisebbségi nyelvet a saját nyelvi változatok mentén kirajzolódó stigmatizációval még nehezebb helyzetbe hozni.

A napjainkban zajló ukrán oktatási rendszer reformjának egyik alappillére volt a 2017-ben elfogadott oktatási keretörvény, amelynek értelmében a három oktatási szinthez külön állami szabványok határozzák meg az oktatás részleteit. E folyamat bemutatására a kötet megírásakor mindösszesen az elemi tagozat első osztályának elemzésére volt lehetőség, hiszen ekkor még az új oktatási keretörvény szabványrendszerét csak az elemi tagozatnál vezették be. A szerző lényeges pontokon igyekszik bemutatni, hogy egy többségi anyanyelvi tanulóhoz képest egy kisebbségi anyanyelvi tanuló mind az államnyelv elsajátítására, mind az idegen nyelv elsajátítására, mind pedig a saját anyanyelv elsajátítására szánt óraszámok tekintetében hátrányt szenved, mivel a kulcskompetenciák fejlesztésére kevesebb idő jut a kisebbségi iskolákban mindhárom nyelv esetében. Az elemi osztályok számára készült állami szabványban ezek a kulcskompetenciák nincsenek differenciálva a többségi és a kisebbségi tannyelvű iskolák tekintetében, amelyet alapvető problémaként definiál a szerző, és emel ki, mint diszkrimináló faktort.

Alapvetően érzékeny téma az államnyelv, kisebbségi nyelv és természetesen az idegen nyelv oktatásának kérdésköre. Az elemi osztályokban az írás és az olvasás elsajátítása nyelvenként is különböző problémákkal küzd, amelyhez az iskolánként változó problémák is társulnak. Általánosságban azonban problémát jelent a pedagógusok hiánya, a nem megfelelő szakképzettséggel rendelkező tanárok alkalmazása, a nem elegendő tankönyv/tanesczköz stb., amelyben majd minden magyar tannyelvű intézmény érintett. Szemléletesen megjelennek azok a problémák is, amelyek magában a tantervben gyökereznek, és eleve az egyes nyelvekre szánt óraszámok előírásával befolyásolják a hallgatók kulcskompetenciák mentén való sikerességét. Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy az oktatási reform napjainkban már a harmadik évfolyamot érinti, és számtalan újabb diszkriminációs élményekkel gazdagodtak a kisebbségi iskolák tanulói és a szülők is. A kisebbségi iskolák tankönyvellátottságát a reform első évében az ukrán oktatási minisztérium az osztályok létszámának megfelelő tankönyv legyártásával oldotta meg. A magyar tannyelvű iskolák iránti növekvő érdeklődés azonban a következő tanévben majd minden iskolában másfélszeres tanulói létszámnövekedést jelentett. De a reform második évében a minisztérium már csak a második évfolyam tankönyveinek a kiadására adott támogatást, ami azt jelentette, hogy magyar tannyelvű iskolák első osztályosainak legalább egyharmada tankönyv nélkül maradt. A probléma megoldása és a vele járó anyagi teher a szülőkre hárult.

Az ötödik fejezetben a szerző a 2005-ben elkezdett kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés reformjának eredményeit és hátráltató tényezőit mutatja be. Az új magyar nyelvi tanterv additív szemlélete, a nyelv helyénvaló használatának hangsúlyozása, a grammatikaoktatás központi szerepének az enyhítése, a konkrét élethelyzetekhez köthető írásbeli és szóbeli nyelvhasználat alakítása a reform sikeres lépései voltak. A reform még szembetűnőbb változásokat hozott a középiskolai osztályokban, ahol a fő hangsúly a funkcionális stilsztika,

a szociolingvisztika, a nyelvi változatosság és a retorikai ismeretek felé irányult. Az új tantervhez egy teljes tankönyvcsalád is készült: az általános iskolai osztályok részére Kótyuk István, míg a középiskolai osztályok részére Beregszászi Anikó gondozásában. A középiskolai tankönyvek azokra a témakörökre is ráirányították a figyelmet, amelyek korábban hiányoztak a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásból, például a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzői, a kétnyelvűség hatásai a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra, a nyelven belüli változatosság, a nyelvi tervezés, a nyelvpolitika, a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés stb. De a szerző fontosnak tartotta kiemelni azokat a tényezőket is, amelyek a reform utáni visszalépések voltak, és amelyek közül is a leghangsúlyosabb a 2018-ban megjelent 10. osztályos magyarnyelv-tankönyv. Ez a tankönyv nagyon jól szemlélteti az elkezdett anyanyelvi nevelési reformok megbékélyozását, amelyeket a szerző által emlegetett szakmai hozzá nem értés, a dilettantizmus eredményezett. S valljuk be, amikor egy tankönyv, amely az oktatási folyamatot hivatott segíteni, nem áll összhangban a tantervvel, amely alapján íródott (vagy legalábbis kellett, hogy íródjon), az hogyan segíti a pedagógust és a tanulókat az oktatási folyamat céljának az elérésében? Hiszen a tanterv előírja a gyakorlati írásbeliség műfajainak az oktatását, amelyre a magyar érettségi gyakorlati szövegalkotás részében alapvetően szükségük van a tanulóknak, a tankönyv (pontosabban a tankönyv írói) azonban szinte nem is vesz tudomást ezekről.

„Elavult, következetlen és nem egységes a tankönyv nyelvi és tantárgypedagógiai szemlélete” – e sorokat olvashatjuk Beregszászi Anikótól, amellyel felvezeti azt a részt, amelyben tankönyv feladatain keresztül mutatja meg mindazt, amit ebben az egy mondatban élénk tár.

A fejezet végén röviden taglalja azokat az alapadottságokat, melyeket a magyar mint anyanyelv tanítása során fontos szem előtt tartani. Egyértelmű ezen a téren a két felsőoktatási intézményben, az ungvári egyetemen és a beregszászi főiskolán zajló tanárképzés szerepe, és kiemelően fontos az ott zajló oktatásmódszertani és tantárgypedagógia szemléletalkítás.

A hatodik fejezetben részletesebb elemzéssel tér vissza Beregszászi Anikó a magyar mint anyanyelv oktatásának a módszereihez, amelynél a szemléletváltás szükségességét hangsúlyozza nyelvtudományi és nyelvészeti kutatások eredményeinek, illetve elméleteknek a felsorakoztatásával. Megállapítja, hogy az iskolák tulajdonképpen a nyelvi alapú egyenlőtlenségek fenntartásához járulnak hozzá. Az eddigi módszerek elvetése után azonban a szerző alternatív szemléletet is ajánl az anyanyelvi oktatásban: mégpedig az additív (hozzáadó) szemléletet. Az ajánlást számos külföldi és magyarországi neves nyelvész elméletével, megállapításával igyekszik alátámasztani és elfogadtatni a kárpátaljai iskolákban oktató pedagógusokkal. E szemlélet alkalmazhatóságához a továbbiakban a kontrasztív módszert ajánlja, hangsúlyozva, hogy a kész sablonok megadása helyett az egyénre szabott feladatokat, a nyelvi jellemzők kidomborítását a tanárnak kell megtalálni az oktatás folyamatában. A módszer működésének bemutatása néhány tankönyvi feladat részletes megoldásán keresztül történik. A fejezet záró részében a pedagógusok és az oktatási szakemberek alapvető szakmai követelményének tekinti a nyelvészeti alapismeretek és a környezeti nyelv nyelvhasználati jellemzőinek az ismeretét, kiemelve a nemzetközi kutatások fontosabb eredményeit ezen a téren. Egyetérthetünk a szerzővel, hogy a grammatikai elemzések és a grammatikai szabályok magas arányú súlykolása helyett sokkal nagyobb gyakorlati haszonnal és sikerrel járhatunk például a kétnyelvűségi jellemzők, a kódváltások, a szókölcsonzések, a közösségre jellemző névhasználat stb. oktatásával.

A kötet hetedik fejezete a „fekete zongorát” mutatja be: vagyis az államnyelv oktatásának a problémáit és azokat a nyelv- és oktatáspolitikai lépéseket, amelyek a magyar nyelvű oktatási rendszert fenyegetik Ukrajnában (Kárpátaján). A szerző a tünettől (nem tudunk ukránul) a tüneti kezelésen (tanuljunk „majdnem” mindent ukránul), majd az oktatás kontextusán keresztül vezet el az olvasót azokhoz a problémákhoz, amelyek már Ukrajna megszületése óta fennállnak, de sokáig senkit nem érdekeltek igazán. Szemléletesen mutatja be, hogy az ukrán

hatalom szempontjából a kárpátaljai magyar oktatás egyetlen problémája, hogy nem hatékony az államnyelv oktatása, annak végkimeneteli mutatója. A megoldást többnyire –1997 óta nem először – abban látják, hogy az oktatás nyelvét kell megváltoztatni, és nem az államnyelvoktatás reformját kell megoldani. Mint ahogy azt sem veszik figyelembe, hogy az államnyelvi iskolából érkező, az államnyelvet anyanyelvként beszélő diákok és a kisebbségi iskolákban tanuló diákok eltérő lehetőségek és esélyek között tanulnak, de a követelmény számukra azonos, ami őszintén megvallva, diszkrimináció.

A szerző a korábbi jogalkotások elemzése helyett azonban inkább azokra a jogi dokumentumokra (2017-es oktatási kerettörvény, a 2019-es államnyelvi törvény), az azokban foglalt részletekre helyezi a hangsúlyt, amelyek hozzájárultak Ukrajna és Magyarország közötti fagyos viszony kialakulásához. Ez a jogalkotás ugyanis a magyar kisebbség már meglévő jogait korlátozza, vonja meg nemcsak az oktatás terén, és ezek súlyos következményekkel járnak a magyar kisebbségre nézve.

Az utolsó fejezetben a kárpátaljai magyar iskolákban folyó anyanyelv-, államnyelv- és idegennyelv-oktatás jellemzőinek, céljainak és összetevőinek, illetve a kárpátaljai oktatási rendszernek az összefoglaló bemutatása következik, amelyben a szerző hangsúlyozza, hogy ezen intézményhálózatban 20 ezernél is több tanuló, közel háromezer nevelő, tanító, oktató vesz részt. Felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar nyelven oktató iskola csak akkor lehet vonzó, ha hatékony, magas színvonalú oktatást, korszerű tudást biztosít a gyerekek számára. Ezek a követelmények vonatkoznak a nyelvoktatásra is mind az anyanyelv, mind az államnyelv, mind pedig az idegen nyelv tekintetében. A kárpátaljai magyar közösség nyelvi célja pedig az anyanyelvdomináns kétnyelvűség, amelyhez megfelelő szintű államnyelvi és idegen nyelvi ismeret társul.

Beregszászi Anikó monográfiája a kárpátaljai magyar kisebbség oktatási-nevelési rendszerének, a benne lévő problémák és nehézségek, a rá nehezedő veszélyek, az anyanyelvi nevelési reformnak és gátló tényezőinek összefoglaló műve, amely a közel harmincéves Ukrajna oktatási rendszerében és a jelenlegi ukrán oktatási reform keretében mutatja be a magyar tannyelvű oktatási intézményrendszert Kárpátalján. Az oktatási helyzetet részletes demográfiai, nyelvészeti, oktatás-módszertani, oktatástervezési és empirikus kutatások eredményeinek a keretébe helyezve bontja ki. Az olvasót segítik az eligazodásban a szemléletes táblázatok, ábrák és térképek.

A kötet tartalma hasonlatos a zongora billentyűsorára, amelyek azonos, periodikusan ismétlődő elrendeződésével hol mélyebb, hol magasabb hangszínt hallatnak. A hatás, az összkép viszont csak a zongorajáték után, a teljes zeneműben teljeseedik ki. A szerző a kárpátaljai magyar kisebbség oktatási helyzetét is hasonlóan igyekszik bemutatni az olvasó számára. Ha néhol az az érzése támad, hogy erről már az előző fejezetekben is olvasott, ezt csupán a témák szakszerű és átfogó bemutatása teszi indokolttá, hiszen a korábban részleteiben feltárt probléma, esemény más szemszögből, más hangnemben kerül terítékre. A probléma teljes és szemléletes megértését viszont csak a könyv elolvasása után tudjuk megfelelően érzékelni.

Karmacsi Zoltán

főiskolai docens

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Filológia Tanszék

<https://orcid.org/0000-0002-1483-9750>